

FORUMTHEATER OVER DISCRIMINATIE,
UITSLUITING EN PESTEN

HOME & AWAY

RAPPORT OVER HET EFFECT VAN
FORUMTHEATER
IN HET ONDERWIJS

FORMAAT

WERKPLAATS VOOR PARTICIPATIEF DRAMA

T 010-452 40 45

F 010-452 54 65

E info@formaat.org

Westzeedijk 513

Rotterdam

WWW.FORMAAT.ORG

Formaat is een organisatie die werkt aan empowerment van mensen in een achterstandspositie, participatie van mensen die onvoldoende aan de samenleving deelnemen, bewustwording van mensen m.b.t. mensenrechten, grondrechten en waarden & normen en dialoog tussen burgers onderling c.q. tussen burgers en overheid. Formaat doet dit door middel van allerlei vormen van Participatief Drama.

HOME & AWAY FORUMTHEATER OVER DISCRIMINATIE, UITSLUITING EN PESTEN

RAPPORT OVER HET EFFECT VAN
FORUMTHEATER
IN HET ONDERWIJS

1	EFFECTONDERZOEK: GESCHIEDENIS EN VOORLOPIGE UITKOMSTEN	7
1.1.	WAT IS HET EFFECT VAN FORUMTHEATER?	7
1.2.	ONDERZOEK NAAR HET WERK VAN FORMAAT	7
1.3.	OPZET VAN DEZE EVALUATIE	8
2	HET FORUMTHEATERSTUK HOME & AWAY EN HET BEGELEIDINGSTRAJECT	9
2.1.	AANLEIDING EN VOORTRAJECT	9
2.2.	HOME & AWAY: INHOUD EN VORM	9
2.3.	HOME & AWAY: HOE HET WORDT AANGEBODEN	11
3	EVALUATIE: WAT HEEFT HOME & AWAY OPGELEVERD?	12
3.1.	EVALUATIE: VIJF ONDERDELEN	12
3.2.	HET EVALUATIEFORMULIER	15
3.3.	EVALUATIEFORMULIER LEERLINGEN	22
3.4.	EVALUATIEFORMULIER LEERKRACHTEN	23
4.	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	24
4.1.	CONCLUSIES	24
4.2.	AANBEVELINGEN AAN ONDERWIJS EN ART. 1 – SECTOR	26
5	GESPEELDE VOORSTELLINGEN	27
6	LITERATUURLIJST	29
7	PROJECTTEAM HOME & AWAY	30

INLEIDING

Forumtheater in het onderwijs is een vast onderdeel in het aanbod van Formaat. Wie ooit bij een Forumvoorstelling is geweest, begrijpt waarom. Voor de leerlingen is het een meeslepende, soms ingrijpende gebeurtenis. Want Forumtheater betekent meer dan het kijken naar scènes, personages en handelingen. Op het moment dat je denkt: “wat gemeen” of “dat kan toch niet”, word je gevraagd om uit te proberen of het niet anders kan. Als je al vaker in zo'n situatie hebt gezeten, heb je ideeën die je altijd al had willen uitvoeren. Het Forumtheater biedt de ruimte om dat daadwerkelijk te doen.

Tijdens 2½ jaar Home & Away hebben de leerlingen op allerlei manieren van die ruimte gebruik gemaakt. De eigenlijke vraag die deze productie stelde was: “Wat kan jij doen of bijdragen om pesten en discriminatie op school tegen te gaan?” De reden om deze vraag te stellen was om de stem van de leerlingen wat nadrukkelijker te laten doorklinken in het beleid van scholen. Hoe kijken zij aan tegen alle maatregelen die er tot nu toe getroffen zijn? Vinden zij dat ze werken? Hebben ze andere voorstellen waar nog niet aan gedacht is? En hoe kijken ze aan tegen het probleem van pesten en discriminatie op zich? Is het op te lossen/uit te bannen, of moeten we ermee leren leven? En zo ja, hoe ga je om met “daders” en “slachtoffers”?

Pesten op school – discriminatie in de samenleving, het zijn thema's waar leerlingen in Nederland dagelijks mee te maken krijgen. Hoe zij ermee omgaan legt de basis voor het omgaan met emotioneel beladen conflicten in hun verdere leven. Of zij al dan niet geloven in de mogelijkheid om onhoudbare toestanden te veranderen, is onderdeel van de weg naar volwaardig burgerschap. Wij verwachten van jonge mensen immers dat zij solidair zijn met zwakkeren en actief onrecht vermijden en bestrijden. Forumtheater, met Home & Away als prominent voorbeeld, biedt kansen voor die solidariteit.

Wij hebben uitgebreid onderzocht of we onze doelstellingen gehaald hebben. Nog nooit is een Forumtheatertournee zo goed gedocumenteerd. Centraal stond de mening van bijna 3800 leerlingen die een evaluatieformulier hebben ingevuld. Ongeveer 10% van hen is ook groepsgewijs geïnterviewd. We hebben daaruit een goed beeld gekregen van wat de leerlingen over pesten en discriminatie dachten. We hebben ideeën geïnventariseerd en die teruggespeeld naar de scholen. Maar we hebben ook de vraag beantwoord: wat vinden leerlingen nu dat Forumtheater in het onderwijs kan betekenen? Ook de vraag hoeveel procent van de leerlingen gelooft in de mogelijkheid om pesten en discriminatie te bestrijden hebben we onderzocht. Het antwoord stemt optimistisch. Slechts ongeveer 1 op de 7 leerlingen denkt dat er helemaal geen verandering mogelijk is. De rest twijfelt, noemt voorwaarden of is er zelfs van overtuigd dat één voorstelling een verandering teweeg kan brengen.

Dit rapport bestaat uit de volgende onderdelen:

- Een inleiding over effectonderzoek naar Forumtheater en de opzet van deze evaluatie.
- In het tweede gedeelte wordt uitgelegd hoe de productie tot stand is gekomen, wat de aanleiding was en welk verhaal er verteld wordt.
- Het derde, meest uitgebreide, gedeelte evalueert het project op basis van de vele verzamelde gegevens.
- In het vierde gedeelte worden conclusies en aanbevelingen geformuleerd.
- De afsluitende hoofdstukken bevatten een literatuurlijst, een speellijst, een overzicht van medewerkers en financiers.

April 2009

Karen Bevers en Ronald Matthijssen

Verklaring van begrippen

In dit rapport worden begrippen gebruikt die afkomstig zijn uit het Participatief Drama. Het zijn begrippen die wereldwijd toepassing vinden en dus deel uitmaken van een gemeenschappelijke taal. Hieronder een overzicht:

Anti-model	Door acteurs gespeeld theaterstuk dat eindigt in een crisis. De toevoeging “anti-“ houdt in dat het laat zien hoe het niet moet. De uitdaging aan het publiek is om te laten zien hoe het wél moet.
Beeldentheater	Theater met menselijke beelden, zoveel mogelijk zonder woorden. Begrippen, verhalen, emoties, conflicten e.a. worden “gekleid” uit menselijk materiaal. Beeldentheater is vooral geschikt voor het analyseren van situaties en het ontwikkelen van scènes. Je kunt er zowel mee in de workshopruimte als voor publiek mee werken.
Forumtheater	Het geheel van reacties en interventies op een anti-model. Het forum – het publiek – probeert het theaterstuk of een van de scènes anders te laten aflopen door middel van inspringen. Dit gebeurt onder leiding van een joker.
Inspringen	“Stop” roepen tijdens het spelen van een scène en op toneel een van de personages vervangen met het doel om de scène anders te laten aflopen. Degene die dat doet wordt een “inspringer” genoemd.
Joker	Een joker leidt Participatief Drama-activiteiten. Dat kan een workshop zijn, een Forumtheatervoorstelling, een cursus of training of een plenaire Beeldentheatersessie. Een joker regisseert ook, ontwikkelt scènes, ondersteunt deelnemers in hun ontwikkeling en bedenkt soms nieuwe werkvormen.
Rainbow of Desire	De Regenboog van Verlangens is een werkvorm waarbij de innerlijke blokkades/onderdrukingsmechanismen van mensen centraal staan. Rainbowtechnieken worden steeds vaker ingezet om personages in het Forumtheater te ontwikkelen. Maar ze zijn vooral bedoeld om de persoonlijke ontwikkeling van deelnemers aan activiteiten te stimuleren.
Voorstelling	Het geheel van het anti-model plus het inspringgedeelte.

1 EFFECTONDERZOEK: GESCHIEDENIS EN VOORLOPIGE UITKOMSTEN

1.1. WAT IS HET EFFECT VAN FORUMTHEATER?

Forumtheater wordt over de hele wereld gebruikt. Er is al veel onderzoek gedaan naar wat het effect is. Bij de meeste onderzoeken zit er 4 tot 6 weken tijd tussen de voorstelling en een nameting. De meeste effecten hebben betrekking op prosociaal (cq. positief) gedrag of houding. Concrete en duurzame veranderingen worden niet zo vaak via onderzoek vastgesteld, maar komen wel voor. Dat weten we uit de onderzoeksliteratuur van de laatste jaren en uit eigen rapportages. De gegevens van onze eigen rapportages komen voor een deel uit reacties van deelnemers en organiserende instellingen.

Österlind (2008) heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de wijze waarop Participatief Dramaprojecten worden geëvalueerd. Een belangrijke conclusie is:

“From spontaneous responses directly after a performance it is impossible to know anything about impact in terms of behaviour changes. One conclusion though, is that such effects can't be reached by 'stand-alone' performances. Consequently there is a need for project designs that include more than one performance, and for evaluative designs that operates with 'points of reference' such as pre- and post data or follow-up studies, preferably in combination with control groups. Only then reliable studies of outcomes will be possible.” (Österlind 2008, p. 9-10).

Het thema controlegroepen staat natuurlijk altijd hoog op de agenda. Als je van beschrijvend naar voorspellend onderzoek wilt, is dat een belangrijk instrument. Vanwege de enorme schaal en de bijbehorende kosten is een dergelijk onderzoek voorzover ons bekend nog nooit uitgevoerd. Een van de belangrijkste post-hoc onderzoeken die de laatste jaren is uitgevoerd, is dat door de Indiase econoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen. Hij toont aan dat in de regio's waarin onze Indiase collega's van Jana Sanskriti werkzaam zijn rond de positie van vrouwen het aantal meisjes dat naar school gaat significant hoger is en het aantal meisjes dat na de geboorte wordt gedood significant lager is dan in andere deelstaten. Deze publi-

catie zal in de loop van 2009 verschijnen. Forumtheater, of meer algemeen het Theater van de Onderdrukten, is dus in staat om fundamentele veranderingen in de samenleving in gang te zetten.

Van belang in het onderzoek van Sen is het element van duurzaamheid. Jana Sanskriti bezoekt de dorpen waar zij Forumtheater spelen meer dan één keer met elke voorstelling en komt jaarlijks terug met hun nieuwe productie. In Nederland komen we in veel scholen wel jaarlijks terug maar we spelen bijna nooit voor dezelfde groep jongeren.

1.2. ONDERZOEK NAAR HET WERK VAN FORMAAT

Het Verwey-Jonker Instituut, een van de bekendste instellingen voor onderzoek naar maatschappelijke verschijnselen, onderzocht de voorstelling “Vieren” van Formaat in 2006. Het ging om het effect op de houding t.a.v. delinquent gedrag. Er werd op drie plaatsen gemeten en tussen de voorstelling en de nameting zaten 6 weken. Een significant verschil werd niet gevonden. Wel werd er een aantal aanbevelingen gedaan:

1. De voorstelling moet onderdeel uitmaken van het onderwijsprogramma. Er moet dus in elk geval meer gebeuren op school dan alleen maar een voorstelling
2. Het zou aan te bevelen zijn dat de voorstelling niet een eenmalige gebeurtenis betreft, maar dat er twee of drie keer per jaar een voorstelling is om zodoende dieper op de materie in te kunnen gaan. Oftewel: als je met Participatief Drama werkt, gebruik de kracht van de herhaling
3. Er worden (in de voorstelling “Vieren”) vier thema's in verschillende scènes gespeeld. Het is aan te bevelen om maar twee thema's te kiezen.
4. Jongeren en leerlingen gedurende langere tijd volgen waardoor zichtbaar wordt of er sprake is gedragsveranderingen. D.w.z. één meting na 6 weken is niet voldoende om effect te kunnen meten

Formaat heeft deze aanbevelingen verwerkt in Home & Away:

1. Home & Away maakt nadrukkelijk deel uit van een programma. Met scholen/instellingen is zelfs contractueel vastgelegd dat een voor- en/of natraject verplicht is. In veel gevallen was de samenwerking met het regionale Antidiscriminatiebureau een uitstekende manier om in deze behoefte te voorzien. Home & Away ging voorts vergezeld van een heldere lesbrieff met daarin allerlei suggesties voor het behandelen van de thema's van de voorstelling in de klas.
2. Op de scholen waar Antidiscriminatiebureaus in hun voorlichting gebruik gemaakt hebben van interactieve lesmethodes, heeft een vorm van herhaling plaatsgevonden. Dit is weliswaar op kleine schaal gebeurd, maar heeft wel zijn effect bewezen. De meerwaarde van het project werd juist op de scholen waar deze combi werd aangeboden door leerkrachten extra benadrukt. Veel scholen die Home & Away op herhaling willen, willen daar ook de aanvullende voorlichting bij. Bureau HALT Vlaardingen verzorgt al jaren aanvullende Lagerhuislessen bij onze voorstellingen. Dat is ook bij Home & Away gebeurd.
5. Het aantal thema's is teruggebracht naar twee: pesten en discriminatie. Het subthema uitsluiting hoorde bij de beide hoofdthema's. Overigens vonden veel leerlingen dat ook de hoofdthema's bij elkaar hoorden.
6. Home & Away volgt leerlingen over een periode van 2 tot 3 maanden. Er zijn 3 meetmomenten:
 - tijdens de voorstelling (neergelegd in het voorstellingsverslag)
 - het evaluatieformulier (maximaal 1 week na de voorstelling)
 - het nagesprek (maximaal 3 maanden na de voorstelling, meestal na 6-8 weken)Hierdoor werd het mogelijk om effecten van het project veel nauwkeuriger te meten en om problemen in de klas en op school aan te kaarten. Juist het nagesprek was een onmisbare bron van informatie. Vaak kwamen daarin verhalen naar boven die bij leerkrachten onbekend waren.

1.3. OPZET VAN DEZE EVALUATIE

Voor deze evaluatie was het de uitdaging om met relatief eenvoudige middelen zoveel mogelijk informatie naar boven te krijgen. Wat we eigenlijk wilden weten was of de leerlingen zelf van mening waren dat de voorstelling enig nut had. Natuurlijk speelden daarbij een heleboel factoren een rol. We kozen daarom voor een halfopen hoofdvraag die tussen vier andere vragen in stond. Deze vraag luidde:

“Leerlingen hebben voorstellen gedaan en soms ook uitgespeeld. Denk je dat er daardoor iets op school kan veranderen? Kun je uitleggen waarom je dat vindt?”

De antwoorden konden heel duidelijk worden onderscheiden in ja, nee en misschien. Door de antwoorden te coderen met 1, 0 en 0,5 kon een score per klas en per school worden bepaald. De uitleg die de leerlingen erbij gaven fungeerde als eerste exploratie over de motivatie achter de antwoorden. In de nagesprekken werden de hypothesen uit deze eerste exploratie getest.

Ons doel was om 5000 evaluatieformulieren te kunnen verzamelen. Dat zijn er uiteindelijk bijna 3800 geworden. Toch betekent het een enorm reservoir aan informatie. Het heeft enige maanden gekost om alle gegevens te verwerken. De belangrijkste reden om dit te doen was om aan de scholen feedback te geven en dit te vervatten in een advies m.b.t. het toekomstig beleid rond pesten en discriminatie. In een aantal gevallen werden de adviezen op gemeentelijk niveau gebundeld.

Voor de partners in dit project, een vijftal Antidiscriminatiebureaus en een HALT-regiobureau, zouden de resultaten van Home & Away ook iets kunnen zeggen over hoe zij hun voorlichting/preventieactiviteiten in de toekomst zouden kunnen uitvoeren.

Tenslotte was het de bedoeling om de gebundelde resultaten aan het ministerie van OCW en aan de Tweede Kamer aan te bieden, omdat in 2008/2009 sprake is van een onderzoek naar het functioneren van maatregelen tegen pesten. Bovendien treedt op 1 juli 2009 een nieuwe wet in werking, die gemeentes verplicht om antidiscriminatiebeleid te gaan voeren.

2

HET FORUMTHEATERSTUK HOME & AWAY EN HET BEGELEIDINGSTRAJECT

2.1. AANLEIDING EN VOORTRAJECT

2.1.1. Voorgeschiedenis

De aanleiding voor de oprichting van Formaat was het project Veni, Vidi, Vici (1999-2000). Aan Leidse scholen werd de Forumtheatervoorstelling Veni, Vidi, Vici aangeboden in combinatie met voorlichting van het Anti-Discriminatiebureau (ADB) Leiden.

Het vervolg op Veni, Vidi, Vici was het project Tolero (2001), waarin opnieuw met het ADB Leiden werd samengewerkt. Tolero onderzocht de relatie tussen discriminatie en geweld en gaf het publiek veel vrijheid om zelf de inhoud te bepalen. Het thema pesten maakte vervolgens in 2004 furore als onderdeel van de voorstelling Vieren.

2.1.2. Signalen uit andere tournees

Tijdens de tournees van Who Cares?!, Wagenziek en Vieren bleek dat het thema discriminatie voor de leerlingen niets aan actualiteit had ingeboet. Na 11 september 2001 is er echt wat veranderd in Nederland, wat na 2 november 2004 alleen maar versterkt is. Een golf van beveiligingsmaatregelen op zwarte scholen in de grote steden zette de communicatie tussen leerlingen en leerkrachten onder druk.

2.1.3. De Schipholbrand

In oktober 2005 stierven 11 mensen in vreemdelingen-detentie op Schiphol-Oost. Marechaussee, minister en regering vertoonden een zakelijke kilte die veel mensen onaangenaam heeft geraakt. Het leek wel of er echt anders naar mensen gekeken werd: aan de ene kant kreeg Theo van Gogh een monument maar de nabestaanden van de slachtoffers van de brand konden geen afscheid nemen van hun geliefden. De discussie over menselijke waardigheid was voor Formaat aanleiding om na te gaan denken over een nieuwe productie.

2.1.4. Voortraject

Een van de belangrijkste organisaties ter wereld op het

gebied van Participatief Drama is Cardboard Citizens in Londen. Onder leiding van gevierd regisseur en workshopleider Adrian Jackson werkt men vooral met mensen van de straat. Dak- en thuislozen vormen de belangrijkste doelgroep, maar er worden ook projecten in de wijk en op school gedaan. Home & Away was een project dat eind jaren '90 ontstaan was uit workshops met jongeren uit de Hoorn van Afrika. Adrian Jackson verwerkte hun verhalen tot het script van Home & Away en de voorstelling werd door Cardboard Citizens voor het onderwijs geproduceerd met jonge acteurs.

2.1.5. Script en repetitieproces

Sinds 2004 werkt Formaat samen met Cardboard Citizens en in 2005 raakten wij bekend met het script van Home & Away. Na de Schipholbrand ontstonden eerste ideeën om dit verhaal in Nederland ook te vertellen. Medio 2007 werd het script vertaald in het Nederlands.

Bij de opzet van het project werd ook besloten om Adrian Jackson zelf als gastregisseur in te huren. Hij zou aan zijn eigen stuk werken, in het Engels aanwijzingen geven, maar met een Nederlandstalige cast. Het zou een co-regie gaan worden met Luc Opdebeeck van Formaat.

2.2. HOME & AWAY: INHOUD EN VORM

2.2.1. De verhalen

Het anti-model van Home & Away bestaat uit twee verhalen, die op een ingenieuze manier in elkaar verweven zijn. In het hoofdverhaal worden de lotgevallen van de nieuwe Ethiopische leerling Asmellash gevolgd vanuit het perspectief van zijn klasgenote Carien. Asmellash wordt vanaf het moment dat hij in de klas komt, gepest door de twee "bincken" van de klas, Stanley en Leunis. Hij spreekt nog maar weinig Nederlands en Carien, die hem wegwijst moet maken op zijn eerste schooldag, dumpst hem na 10 minuten. Hij heeft een pet die hij op school eigenlijk niet mag dragen, maar toch steeds weer op zet. In de pauze

pakken Stanley en Leunis zijn pet af en lummelen ermee. Als ook een van de leraren zijn pet wil afpakken, verdwijnt hij voor 3 dagen van school.

Hij wordt teruggebracht door zijn pleegmoeder, die hem verrot scheldt waar iedereen bij staat. Carien krijgt langzaam medelijden met hem en begint hem langzaam iets vriendelijker te behandelen. Dat brengt haar in conflict met haar vriendin Lorna, die niets van Asmellash wil weten, eigenlijk van de meeste allochtonen niet. Vanwege zijn pet komt Asmellash opnieuw in conflict met de school; eerst duwt hij een leraar op de grond en moet naar de directeur. Omdat een medeleerling hem uitlacht en hij op hem inslaat, wordt hij drie dagen geschorst. Gedurende het schooljaar schrijft Asmellash steeds in zijn mysterieuze boekje. Vlak voor de grote vakantie komt hij in het lokaal en legt zijn boekje onder de stoel van Carien. Als zij vraagt wat er is, zegt hij dat zijn verhaal afgelopen is. Even later staat hij op het dak van de school en springt.

Het tweede verhaal, dat de vorm heeft van een volksvertelling en zijn wortels heeft in de Hoorn van Afrika, vertelt van de personages Aardigman en Wreedman. Aardigman moet vanwege oorlog vluchten uit zijn land en Wreedman is zijn reisgenoot. Aardigman deelt zijn eten met Wreedman, maar Wreedman wil pas zijn eten delen als Aardigman zijn ogen uitrukt. Eenmaal blind wordt hij door Wreedman in de steek gelaten. Aardigman vindt echter de boom van de geesten van de voorouders die geneeskundige kennis met hem delen.

Als hij weer kan zien, komt hij bij wat het paleis van de koning blijkt te zijn. Vanwege zijn opgedane kennis geneest hij de dochter van de koning en krijgt haar tot vrouw. Op een dag klopt de bedelende Wreedman aan de deur. Aardigman vertelt hem zijn verhaal en Wreedman eist dat hij diens ogen uitrukt en de weg naar de boom van de geesten van de voorouders wijst. Wreedman heeft zich voorgenomen heel rijk te worden met de geneeskundige kennis. Hij is er echter zo opgewonden om alles te onthouden wat de geesten zeggen, dat hij ze tot zwijgen brengt. De volgende dag worden alleen nog de kleren van Wreedman gevonden.

2.2.2. De personages en hun betekenis

Asmellash is weliswaar de hoofdpersoon van het verhaal, maar niet de protagonist in het Forumtheater. Het stuk wordt namelijk verteld vanuit het perspectief van me-

deleerling Carien. Zij voelt zich schuldig voor wat er gebeurd is, maar vindt tegelijkertijd dat zij weinig kans heeft gehad om iets te veranderen. Asmellash is niet alleen een buitenbeentje omdat hij uit Ethiopië komt en weinig Nederlands spreekt. Hij heeft ook een bijzondere pet die hij maar niet wil afzetten, hij heeft een pleegmoeder om je voor te schamen en hij schrijft rare tekens in een boekje. Hij wordt daarom voor de school tot een probleemgeval waar de standaardreacties op worden losgelaten.

Stanley is de tegenpool van zowel Asmellash als Carien. Hij vertegenwoordigt de norm “wie niet normaal doet, moet boeten en wat normaal is, bepaal ik”. Zijn “mattie” Leunis staat voor alle meelopers op school, die zich sterker voelen in de schaduw van leerlingen als Stanley. Het pesten van Asmellash is vooral bedoeld om te laten zien wie er de dienst uitmaakt, maar krijgt vanwege de typische kenmerken van Asmellash (afkomst, pet) een haast ideologisch karakter. Eerst is Asmellash “gewoon” raar, daarna is hij steeds meer raar *omdat hij een asielzoeker is*.*

Carien en Lorna komen in een klassiek loyaliteitsconflict. Lorna is duidelijk populairder in de klas en Carien heeft maar heel weinig speelruimte voor haar eigen mening over Asmellash. Als ze moedig probeert om Asmellash te verdedigen, wordt ze door Lorna gestraft met de roddel dat ze verliefd is op Asmellash. Carien komt in een vergelijkbare positie als Asmellash, al heeft ze natuurlijk een veel vastere basis. Lorna staat voor de leerlingen die eerst kijken naar hun eigen belang en er vanuit gaan dat iedereen zijn eigen boontjes maar moet doppen. Ze heeft ook een behoorlijk negatief beeld van asielzoekers.

Meester Tan staat voor de leerkracht die vooral mondeling allerlei waarden verkondigt. Dat wordt het duidelijkst in de mentorlesscène waarin hij de vraag “Voor wie zijn wij verantwoordelijk?” voorlegt. Zonder het te merken beantwoordt hij deze vraag in relatie tot Asmellash zelf met nee. Hij laat alle kansen voorbij gaan om Asmellash te ondersteunen, zowel vanwege het pesten als tegenover zijn collega's, die Asmellash wel erg rigide benaderen. Hij houdt een gloedvol verhaal over de klemsituatie van asielzoekers, zonder zich om de asielzoeker in zijn klas te bekommeren.

Aardigman wordt door dezelfde acteur gespeeld als Asmellash. Een deel van de leerlingen krijgt op een gegeven moment door dat het verhaal dat Asmellash in zijn boekje schrijft, dat van Aardigman en Wreedman is. Wreedman

*Op veel “witte” scholen ook omdat hij überhaupt gekleurd is. Bij voorstellingen op witte scholen in Overijssel vonden veel kinderen dat iets vrij bijzonders. Op onze beurt vonden wij dat ook weer iets bijzonders.

wordt gespeeld door dezelfde acteur als meester Tan. Tan is niet de meedogenloze uitbouter als in het volksverhaal, maar is wel degene die Asmellash uiteindelijk in de steek laat vanuit zijn functie.

Aardigman trouwt met de dochter van de koning, die Carina heet. Daarmee wordt gesuggereerd dat Asmellash verliefd op Carien zou kunnen zijn.

2.2.3. Waarom Stanley geen Lonsdaler is

Bij de rolverdeling is ervoor gekozen om het cliché “wit discrimineert zwart” te doorbreken. Van Stanley is geen Lonsdaler of skinhead gemaakt maar hij is bewust ook zwart. Zijn vooroordelen ten opzichte van Asmellash gaan niet over diens huidskleur maar over diens vermeende status. Stanley is een jongen die het gevoel heeft altijd achter het net gevestigd te hebben, hij zorgt voor zichzelf sinds hij 13 is. Hij is jaloers op de zachtmoedige, verlegen jongen die het meteen goed doet bij de meisjes. Stanley gaat alles wat hij heeft inzetten om ervoor te zorgen dat de machtsverhoudingen in de klas zo blijven als ze waren.

2.3. HOME & AWAY: HOE HET WORDT AANGEBODEN

2.3.1. Beoogde opzet

De beoogde opzet van een Home & Away-traject bestond uit vier verschillende onderdelen:

1. Voorbereiding in de klas
2. De voorstelling waarin minimaal 5 suggesties van leerlingen ter bestrijding van pesten en discriminatie werden geïnventariseerd
3. Voorlichting in de klas van een Antidiscriminatiebureau, HALT-bureau of andere instelling
4. Natraject op school, met aandacht voor de suggesties van de leerlingen, nabespreking in de klas, verwerking van de opmerkingen die tijdens het nagesprek werden gedaan, en verwerking van het advies dat n.a.v. het evaluatietraject werd opgesteld.

2.3.2. Varianten

Er bestaat een aantal varianten op bovengenoemd traject, waarvan gebleken is dat ze minimaal gelijkwaardig zijn:

1. Home & Away als onderdeel van een door de school georganiseerd project. Voorbeelden: op het IJssel Col-

lege vonden de voorstellingen in het kader van de “Week tegen geweld” plaats, op JJI Eikenstein tijdens een Respect-project.

2. Home & Away wordt gekoppeld aan een lopend programma. Voorbeelden daarvan zijn: Leefstijl en “De veilige school”
3. Home & Away als jaarlijks terugkerend onderdeel. In de gemeenten Vlaardingen en Maassluis wordt jaarlijks in dezelfde periode een preventieactiviteit gepland, gecoördineerd door bureau HALT.

2.3.3. Evaluatietraject

Het evaluatietraject bestond oorspronkelijk uit 4 momenten:

- het aanbieden van de tijdens de voorstelling genoemde suggesties aan de directie
- het invullen van het evaluatieformulier
- het voeren van het nagesprek met een groepje leerlingen uit één klas
- het uitbrengen van het advies

Formaat wilde met deze opzet drie dingen bereiken:

- leerlingen doen suggesties aan de school en de schoolleiding geeft aan wat met ermee gaat doen
- inzicht krijgen in het effect van de voorstelling
- inzicht krijgen in mogelijke effectieve methoden om pesten en discriminatie tegen te gaan

Het aanbieden van de suggesties aan de directie diende duidelijk het eerste doel. Ook op het evaluatieformulier bestond de mogelijkheid om extra suggesties te doen.

Het evaluatieformulier diende vooral om inzicht te krijgen in het effect van de voorstelling. De centrale vraag was vraag 3, waarin gevraagd werd of de leerling zelf vond dat de voorstelling op school iets zou kunnen veranderen.

In het nagesprek kwam naast feedback over het effect van de voorstelling op een termijn van 4-8 weken ook aan de orde welke methoden nu effectief zouden zijn. Daarbij werden sommige thema's door de gespreksleider van Formaat expliciet benoemd, zoals een vertrouwenspersoon of peermediation. Maar leerlingen noemden zelf ook dingen die zij effectief vonden, zoals weerbaarheids-training of cameratoezicht.

3

EVALUATIE: WAT HEEFT HOME & AWAY OPGELEVERD?

3.1. EVALUATIE: VIJF ONDERDELEN

3.1.1. Inspringmomenten

Van in totaal 131 voorstellingen is een volledig verslag gemaakt. Deze voorstellingen leverden 674 inspringreacties op, d.w.z. dat 674 keer een leerling op toneel de afloop van een scène probeerde te veranderen. Dat is een gemiddelde van 5,2 per voorstelling. Behalve het inspringen is ook gewerkt met de Hot Seat, waarbij leerlingen een van de personages uit het stuk vragen konden stellen over zijn achtergrond en beweegredenen. Hier van is bij ongeveer de helft van de voorstellingen gebruik gemaakt.*

Bij het bepalen van de scène waarop de leerlingen konden reageren, zijn twee strategieën door de joker van de voorstellingen gehanteerd. De eerste kwam het vaakst voor en was de chronologische. Het stuk begon gewoon opnieuw en de leerlingen reageerden zodra ze vonden dat er iets veranderd moest worden. De tweede strategie bestond uit het vragen aan de leerlingen welke scène zij het eerst zouden kiezen om iets in te veranderen. De volgende scènes zijn het vaakst behandeld:

1. De scène waar het vaakst op werd ingesprongen zat helemaal aan het slot. Het was de scène waarbij Asmellash zijn opschrijfboekje onder de stoel van Carien legt en zegt dat zijn verhaal is afgelopen. Het is het moment vlak voordat hij van het dak van de school springt. Ruim 16% van de interventies gebeurde op deze scène. Het thema van deze scène was *uitsluiting*.
2. Vlak daarna met ruim 14% lag de scène waarin Stanley en Leunis lummelen met de pet van Asmellash. Dit was ook de scène waarin leerlingen het vaakst geweldoplossingen probeerden om de twee pesters te laten ophouden. Het thema van deze scène was *pesten*.
3. De derde scène was met bijna 12% ook populair, namelijk het allereerste moment dat Asmellash in de klas komt. Het ging daarbij met name om het moment waarop de leraar aan Carien vraagt om Asmellash wegwijs te maken. Deze scène ging weer over *uitsluiting*.

4. Verder was ook het moment waarop Stanley en Leunis met propjes beginnen te gooien in trek. Ruim 10% van de inspringers probeerden op allerlei manier om ze te laten ophouden. Hier was *pesten* weer het centrale thema.
5. Ook met ruim 10% scoorde de scène goed waarbij Asmellash werd rondgeleid door de school, en waarbij hij door Carien een beetje in de maling wordt genomen. Dit was een scène met *discriminatie* als onderliggend thema.

Van de overige scènes werd op de volgende ook nog relatief vaak ingesprongen:

- Carien en/of Asmellash worden opgewacht na schooltijd omdat ze Stanley en Leunis hebben geprobeerd te dwarsbomen.
- Asmellash wordt achterna gezeten door meneer de Jager omdat hij zijn pet op heeft op het schoolplein.
- De pleegmoeder van Asmellash scheldt hem verrot waar iedereen bij staat.
- Lorna, de vriendin van Carien, toont zich openlijk racistisch en wil niet dat Carien met Asmellash omgaat.

De overige scènes leverden elk minder dan 25 inspringreacties op.

3.1.2 Suggesties

Het streven was om per voorstelling 5 ideeën van leerlingen te verzamelen. Omdat we tussen de 120 en 180 voorstellingen wilden spelen, zou het dus gaan om tussen de 600 en 900 suggesties. Uiteindelijk zijn het er bijna 800 geworden, nl. 789, bij 144 voorstellingen. De ideeën kwamen zowel tijdens de voorstellingen naar boven als via de evaluatieformulieren.

De suggesties zijn in vier categorieën onder te verdelen:

- Algemene oproepen, wensen, verlangens. De leerlingen hebben hiermee willen uitdrukken wat zij veranderd zou willen zien, zonder daarbij aan te geven hoe dat bereikt zou kunnen of moeten worden. Hieronder vielen **394 suggesties**.
- Gerichte ideeën ter verbetering van het schoolklimaat m.b.t. pesten, discriminatie en uitsluiting. Variërend van zelfbedachte oplossingen tot heel concrete en bruikbare

*Daarbij moet rekening gehouden worden met het feit dat het aantal toeschouwers tijdens de tournee varieerde van 11 (in het Cluster 4-onderwijs) en 85 (op grote scholengemeenschappen). Vijf van 11 is natuurlijk een hele hoge participatie en 5 van 85 een relatief lage. Bij een gemiddelde van 53 deelnemers per voorstelling is dus ongeveer 10% van de leerlingen op toneel geweest. Bij eerdere tournees lag het gemiddelde tussen 12 en 18%.

adviezen vielen **233 suggesties** onder deze categorie. Een overzicht van alle suggesties in de deze categorie zijn in tabel op de volgende pagina weergegeven.

- In een aantal gevallen hebben leerlingen ook wensen geuit en concrete voorstellen gedaan m.b.t. onderwerpen die niet direct met de voorstelling te maken hadden. Voor de school/instelling en soms ook de gemeente waren ze wel relevant. Het ging om 71 suggesties.

- Tenslotte heeft een aantal leerlingen deze vraag opgevat als een laatste mogelijkheid om nog in het stuk in te grijpen. Eigenlijk een soort inspringen na afloop, wat de betrokkenheid van deze leerlingen bij de lotgevallen van Asmellash tekent. In totaal 91 suggesties kwamen hieruit voort.

SUGGESTIES TER VERBETERING VAN HET SCHOOLKLIMAAT M.B.T. PESTEN, DISCRIMINATIE EN UITSLUITING

Melden bij volwassenen

Problemen melden bij de leerkracht/mentor/directeur	21
Ouders inschakelen bij problemen	3
Pesten anoniem kunnen melden	2
Totaal	26

Ondersteuning door volwassenen

Nieuwe mensen die gepest worden, moeten ondersteund worden	5
(Meer) vertrouwensperso(oo)n(en) voor kwetsbare leerlingen (als Asmellash)	9
Leerkracht moet kwetsbare/gepeste leerling onder zijn hoede nemen	5
Schoolpsycholoog/SMW inzetten	1
Leerkrachten moeten er zijn voor de leerling	1
Meer zorg voor klas/leerlingen	1
Praatgroep voor gepeste II	1
Opvang voor gepeste II	1
Totaal	24
TOTAAL: MEER ONDERSTEUNING KWETSBARE LL DOOR VOLWASSENEN	50 (21,5%)

Ondersteuning door leerlingen/in de klas

Begin met begroeten van nieuwe leerling, stel jezelf voor - laat leerling zich thuisvoelen	5
Asmellash moet over zijn problemen kunnen praten	12
Zelf contact leggen met kwetsbare leerling	2
Buddies/ nieuwe/kwetsbare leerling betrekken bij de klas	7
Nieuwkomers respecteren	1
Bespreek in de klas: hoe zou je het vinden als je zelf gepest werd?	3
Met de hele klas rondleiding geven	1
Meer geduld tonen met leerlingen als Asmellash	1
Als leerlingen onderling het probleem met pesters bespreken/luisteren/serieus nemen	10
Elkaar in de gaten houden (pestcontract) (maar niet te overdreven)	4
Totaal	39
MEER ONDERSTEUNING KWETSBARE LL DOOR MEDELEERLINGEN	39 (16,7%)

Dialoog/gelijke behandeling/medezeggenschap

Pesters/gepesten/omstanders proberen het eerst zelf op te lossen, dan pas naar leerkracht	3
Peermediators aanstellen	2
Geef iedereen dezelfde kans	2
Gelijke behandeling door elkaar en door de leerkrachten	9
Leerkrachten moeten probleem van alle kanten bekijken	3
Leerkrachten moeten ook respect voor leerlingen tonen en omgekeerd/gelijkwaardige com.	10
LL zelf regels opstellen/meer medezeggenschap	2
Leerkrachten mogen ook niet discrimineren	1
Bij ruzie uitpraten	2
Manier vinden om ruzies op te lossen	1
Totaal	30

Saamhorigheid

Betere communicatie leerlingen/leerkrachten	2
Wederzijds respect stimuleren	7
Betere band leerling/leerkracht	1
Leerkrachten minder streng verbetert het contact	2
Totaal	5
TOTAAL DIALOOG EN GELIJKWAARDIGHEID	35 (15,0%)

Pestenpreventie

Meer toezicht/meer aanwezigheid leerkrachten (ook op schoolplein!)	16
Eerder/consequenter ingrijpen	3
Directeur moet II toespreken	1
Voorlichting over pesten en de gevolgen	3
Meer pestprojecten	1
Meer fysieke maatregelen (fouilleren/detectiepoortjes)	2
Meer voorstellingen als deze	1
Cursussen voor leerkrachten: beter problemen signaleren	2
Cursussen zelfvertrouwen/weerbaarheid/sova	4
Totaal	33
MAATREGELEN TEGEN PESTEN	33 (14,1%)

Preventie discriminatie

Nieuwe leerlingen goed/beter introduceren (bijv. spreekbeurt)	11
Thema discriminatie vaker inbrengen in de klas	1
Lessen over andere culturen	3
Laat zien hoe leuk het leven in Nederland kan zijn (folklore, tradities, producten)	1
Voor je geloof mag je wel een pet op	1
Meer taalondersteuning	3
Extra aandacht aan vluchtelingen/-problematiek	2
Mensen uit AZC gastles laten geven	1
Cursus voor leerkrachten: diversiteit (m.n. handicap of traumatisch verleden)	1
Totaal	24
MAATREGELEN TEGEN DISCRIMINATIE	24 (10,3%)

Sancties

Zwaardere straffen voor pesten en discriminatie	14
Pester moet op de grenzen van zijn gedrag gewezen worden	2
Terugpesten/vechten	3
Mensen die pesten naar de directeur sturen	1
Als je je niet aan de regels houdt, gesprek met mentor of bemiddelaar	1
Na straf weer met schone lei kunnen beginnen	1
Pesters schorsen/van school sturen of naar therapie	4
Bij vloeken nablijven	1
Straffen voor pesters nuanceren op basis van schuldvraag	2
Totaal	29
SANCTIES	29 (12,4%)

Overig

Betere opvang nieuwe docenten	1
Gepeste moet zelf aan de bel trekken	2
Halfjaarlijkse evaluatieformulieren laten invullen	1
Totaal	4
OVERIG	4 (1,7%)

Totaal suggesties

233

3.2. HET EVALUATIEFORMULIER

3.2.1. Waardering

De eerste vraag op het evaluatieformulier luidde:

“Kun je in één woord samenvatten wat je van de voorstelling vond die door de acteurs gespeeld werd?”

We bedoelden daarmee uitdrukkelijk het gedeelte zonder interactie. In het vakjargon noemen we dat het anti-model (zie ook de begrippenlijst). De meeste leerlingen hebben deze vraag ook zo begrepen; een aantal van hen betrok ook het interactieve gedeelte bij hun beoordeling. De waardering voor het spel van de acteurs is overweldigend. In veruit de meeste gevallen lag de waardering boven de 90%, d.w.z. dat minder dan 10% van de leerlingen het predicaat “saai”, “vaag”, “gaat wel”, “niks aan” enz. gaven. Zelfs bij voorstellingen met een hoog percentage negatieve beoordelingen valt het aantal leerlingen dat wel positief is nooit onder de 50%.

Zoals hierboven uitgelegd was deze vraag in twee opzichten voor ons van belang. Ten eerste vanwege de grote investering die in het artistieke aspect van de voorstelling was gedaan en ten tweede vanwege een mogelijke samenhang tussen de waardering van de voorstelling en de verwachting dat de voorstelling ook iets teweeg brengt op school.

Wij concluderen t.a.v. het eerste dat de gedane investering tot optimaal rendement heeft geleid. Op een aantal uitzonderingen na, die minder dan 5% van de voorstellingen betroffen, hebben we te maken gehad met aandachtig en ingeleefd publiek. Dat gold ook voor als “moeilijk” bekend staande groepen als Cluster 4, Praktijkonderwijs, VMBO Basis/Kader en JJI-opvanggroepen. Voor veel van die jongeren zou het best de eerste keer kunnen zijn geweest dat ze met plezier (of überhaupt ooit) naar een theatervoorstelling hebben gekeken. Hoewel het geen doel op zich was, is het wekken van belangstelling en enthousiasme voor podiumkunst juist bij deze jongeren mooi meegenomen. Waar we bij de organisatie van voorstellingen te maken hadden met CKV-docenten, waren deze over het algemeen erg tevreden.*

De mogelijke optimalisering van het effect van de voorstelling door de hoge artistieke kwaliteit wordt in het hoofdstuk over de effecten besproken.

3.2.2. Wat speelt?

De tweede vraag op het evaluatieformulier luidde:

“Welke van de thema’s waar de voorstelling over ging vind jij het belangrijkste? (bijv. pesten, discriminatie, uitsluiting of nog iets anders)”

Deze vraag was uitdrukkelijk als multiple choice bedoeld. Wij wilden weten wat voor de leerlingen het belangrijkste thema was, dus niet wat de insteek van de school was m.b.t. het thema. We wilden ook weten of er een verschil was tussen wat je uit de voorstelling als maatschappelijk thema oppikt en wat je bij het inspringen of bespreken van de voorstelling als insteek kiest.

Onze verwachting was dat het thema discriminatie door veel leerlingen minder relevant zou worden gevonden dan het thema pesten. Dat bleek uit de inventarisatie onder leerkrachten voorafgaand aan de tournee. De leerlingen hebben ons echter verrast, en wel op meerdere manieren.

Bij de beantwoording van deze vraag konden leerlingen meerdere thema’s noemen. Veel van hen noemden alle drie de hoofdthema’s van de voorstelling, nog meer noemden “pesten en discriminatie”. Sommigen schreven ook dat pesten en discriminatie eigenlijk hetzelfde waren of sterk met elkaar samenhangen. Maar er was ook een (grote) categorie die maar 1 thema opschreef. Over het algemeen was er een verschil van ongeveer 10% tussen het noemen van pesten en discriminatie, inclusief de leerlingen die meerdere thema’s tegelijk opschreven. Het algemene beeld was van 60-70% “pesten”, 50-60% “discriminatie” en 10-15% “uitsluiting”.

Als je vervolgens de antwoorden op deze vraag vergelijkt met die op de volgende vraag (over het effect op school), valt op dat bij vraag 3 de overgrote meerderheid van de jongeren schrijft over het effect op het pesten. Wij trekken hieruit een aantal voorzichtige conclusies, die wat ons betreft nadere reflectie vereisen:

1. Leerlingen beschouwen discriminatie als universeel maar schoolextern. Discriminatie komt in hun beleving niet of nauwelijks voor in de context van de school maar speelt daarbuiten wel een belangrijke rol. Ze gaan wel in op een ander aspect van discriminatie, en dat blijkt vooral uit de suggesties, namelijk dat van gelijke behandeling. Daarbij gaat het om gelijke behandeling tussen

**Uitzonderingen waren er vooral dan als er sprake was van een gezagscrisis tussen leerlingen en leerkrachten en als er sprake was van te grote groepen en/of geluidsoverlast die de concentratie onder het vereiste niveau bracht.*

leerkrachten en leerlingen: wat de een mag of moet, moet ook voor de ander gelden.

2. Leerlingen beschouwen pesten als universeel en specifiek schoolintern. Er wordt in de antwoorden weinig verwezen naar het pesten buiten de school. Tijdens de voorstellingen en nagesprekken blijkt wel dat het ook voorkomt, zoals via het internet of bijvoorbeeld door leerlingen buiten de school op te wachten, maar de oplossingen worden vrijwel zonder uitzondering gezocht binnen de school. De leerkracht speelt hierbij een beslissende rol.
3. Uitsluiting wordt beschouwd als specifiek en vooral persoonlijk. Er is geen "algemene" tendens tot uitsluiting van mensen, het is een combinatie van bepaalde kenmerken én een te lage weerbaarheid. Eigenlijk vinden veel leerlingen dat leerlingen die geïsoleerd raken het een beetje aan zichzelf te wijten hebben, ze hadden toch ook gebruik kunnen maken van het aanbod op school. Aan de andere kant zien relatief veel leerlingen een eigen verantwoordelijkheid en vinden dat ze beter moeten letten op medeleerlingen die buiten de boot dreigen te vallen.
4. Onze verwachting dat een behoorlijk percentage van de leerlingen zelf het thema "Vluchtelingen" zou noemen, bleek geheel misplaatst te zijn. Nog geen 1% van de jongeren noemt dit thema. Dit verklaart voor een deel ook de verwarring van een groot deel van het publiek over het verhaal van Aardigman en Wreedman. Vluchtelingenproblematiek is niet meer present onder de huidige Nederlandse jongeren. Na de sterke teruggang van het aantal asielaanvragen sinds 2003 lijkt het personage "vluchteling" uit de beleving van de Nederlandse jeugd verdwenen, na ruim 20 jaar een belangrijke rol te hebben gespeeld.

3.2.3. Effecten

In 2006 onderzocht het Verwey-Jonker Instituut het effect na 6 weken van de interventie Forumtheater op het moreel redeneren van de deelnemers. Een significant effect werd niet gevonden. Wij menen nu te weten waarom.

Vraag 3 op het formulier luidde "Leerlingen hebben voorstellen gedaan en soms ook uitgespeeld. Denk je dat er daardoor op school iets kan veranderen? Kun je uitleggen waarom je dat vindt?"

De verwerking van de antwoorden op deze vraag levert een schat aan gegevens op en een aantal hypotheses. De nagesprekken, die op bijna 40 locaties plaatsvonden, 4 tot 8 weken na de voorstelling, leverden informa-

tie over de houdbaarheid van de hypotheses.

De hypothese voor aanvang van de tournee kwam overeen met die van het Verwey-Jonker Instituut in de samenvattingen en conclusies van het eerder aangehaalde onderzoek: "Er is sprake van impact". Wij hebben besloten om het de leerlingen via vraag 3 rechtstreeks te vragen. In totaal kregen we 3784 reacties. We hebben de antwoorden van de leerlingen als volgt verdeeld:

Ja, het heeft effect: 1

Nee, het heeft geen effect: 0

Ik twijfel, misschien wel, misschien niet: 0,5

Na optelling bleek de totaalscore 1751,5, d.w.z. 46,3% van het totaal. Wij hebben dit de "optimisme"-score genoemd. Het aantal leerlingen dat zonder meer vond dat de voorstelling effect had, bedroeg 1505, oftewel 39,8%. Het aantal leerlingen dat zonder meer vond dat er geen effect te verwachten viel, bedroeg 1786, oftewel 47,2%. Daarbij zijn ook de 189 leerlingen geteld die geen antwoord op vraag drie gaven. Zonder die 189 bedroeg het aantal leerlingen dat geen effect verwacht 1597, oftewel 42,2%. De 493 leerlingen die twijfelen maken 13% van het totaal uit.

Tabel antwoorden op vraag 3

	aantal	%
Ja, voorstelling heeft effect	1505	39,8%
Nee, voorstelling heeft geen effect	1597	42,2%
Ik twijfel of de voorstelling effect heeft	493	13,0%
Geen antwoord	189	5,0%
Totaal	3784	100,0%

Dit is een verrassende uitkomst. Een minderheid van 42,2% van de leerlingen onderschrijft de conclusie van het Verwey-Jonker Instituut. Bij de nadere uitsplitsing van de resultaten blijkt dat van de 42,2% nog eens 5,8% eigenlijk een andere reden heeft om geen effect te verwachten dan het ontbreken van vertrouwen in de aard van de interventie. Zij zijn namelijk van mening dat het op school zo goed gaat, dat een verandering niet nodig of wenselijk is. Dat betekent dat 36,4% van de leerlingen een Forumtheatervoorstelling onvoldoende impact vindt hebben om een verandering op school teweeg te brengen.

Als we dit percentage nader bekijken, blijkt dat van de 36,4% nog eens 21,4% niet volledig uitsluit dat er wel iets zou kunnen veranderen. De belangrijkste overwegingen zijn:

- Eén voorstelling is niet genoeg (de interventie moet intensiever)
- Niet alle leerlingen nemen de voorstelling serieus (de interventie moet confronterender)
- De voorstelling lokt sociaal wenselijk gedrag uit (de interventie moet dat proberen uit te sluiten)
- Het is moeilijk om op toneel in te grijpen (de drempel moet nog verder verlaagd)

Uiteindelijk, en dat is wel de grootste verrassing te noemen, spreekt maar 15% (n=3591) van de leerlingen uit dat het probleem van pesten en discriminatie onoplosbaar is en dat daarom de interventie op zich geen zin heeft. Het percentage “onoplosbaar” op elke school is ook een goede voorspeller voor de algemene optimismescore. Onder de 10 scholen met de laagste optimismescore is het percentage leerlingen dat geen enkel uitzicht op verandering ziet 26,4%. Onder de 7 scholen met de hoogste score is het percentage 8,5%. De hieraan verbonden hypothese luidt dat het schoolklimaat uitwerking heeft op de mate waarop leerlingen denken dat problemen oplosbaar zijn.

Van de leerlingen die wel effect zien ziet de overgrote meerderheid de voorstelling als middel om mensen iets te leren (45,4%, n=1505) of om ze te laten nadenken (21,8%, n=1505), wat overeenkomt met de grote meerderheid van de reacties van de leerkrachten. Een tweede vrij grote groep leerlingen vindt dat een verandering op school noodzakelijk/wenselijk is en lijkt vooral te hopen dat de interventie effect heeft (22,4%, n=1505). Het percentage leerlingen dat zelf gezien meent te hebben dat de voorstelling onmiddellijk effect heeft is slechts 2% (n=1505). Gezien het feit dat de vragenlijsten over het algemeen binnen een week na de voorstelling en vaak al op dezelfde dag werden ingevuld, is dit percentage niet verwonderlijk. Bij de nagesprekken moet blijken of er sprake is geweest van een langduriger effect.

3.2.3.1. Samenhang met andere factoren

Landelijk gezien zijn er grote verschillen tussen de scholen wat betreft de “optimisme”-score. Daaruit blijkt ook een duidelijk onderscheid tussen verschillende type scholen. De verschillen worden zeker ook veroorzaakt door het aantal formulieren dat van elke school is teruggekomen. Er zijn verschillende redenen mogelijk waarom niet van alle leerlingen die aan de voorstelling deelgenomen heeft, een formulier ingevuld terugkomt. Wij hebben de volgende gehoord:

- Niet alle mentoren zijn in staat geweest (tijdgebrek, ziekte, vakantie) om het formulier binnen een week te laten invullen door hun klas
- Niet alle leerlingen waren gemotiveerd om het formulier in te vullen
- De school is eenvoudigweg vergeten de formulieren uit te delen
- De school hecht geen belang aan het evaluatietraject
- De ingevulde formulieren zijn kwijtgeraakt

Het is daarom des te verheugender dat 53,8% van alle deelnemende leerlingen een formulier heeft ingevuld en teruggestuurd. Van de 58 speellocaties zijn er maar 7 die helemaal geen formulieren hebben ingeleverd. Op 8 locaties lag het percentage onder de 30%. Aan de andere kant waren er 11 locaties waarop meer dan 80% een formulier invulde. Twee scholen, de TS Middelharnis en de RSG Tromp Meesters in Steenwijk, haalden de 100% (78 en 45 formulieren). De school met absoluut de meeste formulieren was het Kaj Munk College in Hoofddorp met 252.

Type onderwijs

We hebben de percentages vergeleken van de volgende typen onderwijs: Cluster 4/Praktijkschool, Justitiële Jeugdinstellingen, VMBO, HAVO/VWO en MBO

Tabel percentages “optimisme” per schooltype en afwijking t.o.v. gemiddelde

	n=	% optim.	afwijking
cluster 4/praktijk	11	37,6	-8,7
jjj	5	37,4	-8,9
vmbo	22	48,0	1,7
havo/vwo	9	45,0	-1,3
mbo	2	54,3	8
allen	49	46,3	
geen formulieren	7		
totaal locaties	56		

De verschillen tussen Cluster 4/praktijk/JJJ en de overige schooltypes zijn opvallend. Op basis van onze ervaringen met jongeren van deze scholen/instellingen levert dit twee hypothesen op:

1. De leerlingen/jongeren ervaren hun situatie als problematischer dan andere leerlingen en zullen daarom hogere eisen stellen aan een interventie voordat zij deze als veelbelovend beschouwen

2. De veiligheid is in het Cluster 4/praktijonderwijs en in JJI's daadwerkelijk lager dan in andere vormen van onderwijs, zodat de jongeren terecht ervan uitgaan dat de interventie Forumtheater minder effect zal hebben.

Er is ook een andere manier om te kijken naar scholen, nl. in termen van grootschalige en kleinschalige scholen.

Het verschil tussen de kleinschalige en grootschalige scholen is niet groot, 46,5% (groot) t.o.v. 48,3% (klein). Daarbij zijn Cluster 4/Praktijk/JJI niet betrokken. Wel is het zo dat de hoogste 5 scores van het regulier onderwijs kleinschalige scholen betreffen.

Waardering voorstelling

Er lijkt sprake van een samenhang tussen de waardering voor de voorstelling en de optimismescore t.a.v. het effect van de voorstelling. De waardering bevindt zich tussen 69% en 100% positief, met één uitschieter naar beneden van 44%. Van de scores onder de 75% waardering bevinden zich 5 van de 6 in het segment <30% optimisme (en de 6e overigens in het segment >60% optimisme). Van de scores onder de 85% waardering liggen 7 van de 10 in het segment <33% optimisme. In totaal 11 scholen scoorden 100% waardering. Als we hierbij $n < 10$ resultaten eruit filteren, ligt maar 1 van de 100%-scores in het segment <30% optimisme. De overige 100% scores komen allemaal overeen met een bovengemiddelde score qua optimisme.

Dit levert twee hypothesen op:

1. De kwaliteit van de voorstelling correleert met de kans dat leerlingen van mening zijn dat de voorstelling ook effect heeft.
2. Omdat veel van de leerlingen juist bij de lage scores voor waardering expliciet reageren op het interactieve gedeelte van de voorstelling, correleert ook de kwaliteit van het jokeren met de kans dat de leerlingen vinden dat er een effect mogelijk is.

Jongens/ meiden

Er is een verschil tussen de optimismescores van jongens en meiden van ruim 4%. Jongens scoren 44,5% tegenover meiden 48,7%. Het verschil is niet zo groot dat het significant is. Toch is er sprake van een duidelijke trend. Bij 30 van de 49, oftewel 61%, locaties scoren de meiden hoger dan de jongens. Bij 17 locaties (35%) scoren de jongens hoger en bij 2 locaties is het precies gelijk. Opvallend is dat van deze 17 locaties zich er 11 onder de laagste 19 scores van het totaal bevinden. Anders

vertaald: vaak als de jongens optimistischer zijn dan de meiden, is de totale populatie pessimistischer dan gemiddeld.

Op sommige scholen is het verschil groot, maar slechts 2 keer meer dan 10% in het voordeel van de jongens. De meiden scoren maar liefst 14 keer meer dan 10% hoger, met uitschieters van 25%, 26% en 27%. De bijbehorende hypothese zou kunnen luiden dat meiden over het algemeen meer vertrouwen hebben in het succes van maatregelen die gedragsverandering teweeg moeten brengen. Deze hypothese wordt ondersteund door de observatie dat meiden die bij Forumtheater inspringen vaker proberen om een structurele oplossing aan te dragen dan jongens. Bij hen overheersen eerder de tijdelijke oplossingen.

3.2.4. Nagesprek

Er hebben 39 nagesprekken plaatsgevonden waar in totaal 357 leerlingen aan hebben deelgenomen. De nagesprekken kenmerkten zich in de meeste gevallen door de grote openhartigheid van de leerlingen. Openhartigheid over hoe er in de klas met elkaar omgegaan wordt, over hoe de school omgaat met pesten en discriminatie en wat de leerlingen denken over het effect van de voorstelling.

De volgende vragen kwamen in het nagesprek in elk geval aan de orde:

1. Wat weet je nog van de voorstelling?
2. Wat is er na de voorstelling op school / in de klas gebeurd?
 - a. Door leraren
 - b. Door leerlingen onderling
3. Is er na de voorstelling op school iets veranderd?
4. Hebben jullie nog tips voor ons, waardoor de voorstelling volgend jaar beter zou kunnen worden?
5. Zijn er nog dingen waarvan je vindt dat de directie die zou moeten weten?

De volgende vragen kwamen alleen bij de nagesprekken tijdens de tweede tournee aan de orde:

6. Hoe gaat het met pesten op school?
7. Hoe gaan docenten om met pesten?
8. Hoe staat het met discriminatie hier op school?

1. Wat weet je nog?

Vrijwel alle leerlingen herinneren zich aan de grappen die Stanley en Leunis aan het begin van het stuk maken. Vooral de opmerking "I smell hash" lijkt in het geheugen van de meeste scholieren gegrift te zijn.

Vooral bij de vrouwelijke leerlingen is er sprake van groot medeleven met het personage Asmellash.

Wat ook is blijven hangen, is dat de twee verhalen door elkaar toch wat verwarring opleverden.

2. Wat is er na de voorstelling op school gebeurd?

Antwoord	aantal scholen (n=39)
Formulieren invullen	39
Nagepraat in de les na de voorstelling	11
Behandeling in mentorles	5
Behandeling in leefstijlles	1
Nagesprek in leefgroep (JJl)	3
Behandeling in les levensbeschouwing	1
CKV-verslag maken	2
Voorlichting ADB	5
Lagerhuisdiscussie HALT	4

Een ruime meerderheid van de scholen/instelling besteedde op enigerlei wijze aandacht aan de voorstelling. De lesbrief was voor sommigen een hulpmiddel, maar helaas moesten we ook dit jaar constateren dat de lesbrief slecht verspreid werd door de school of instelling. Elke speellocatie heeft zoveel lesbrieven ontvangen als er klassen deelnamen, zodat alle mentoren een exemplaar konden krijgen.

3. Is er op school/in de klas iets veranderd?

Antwoord	aantal scholen (n=39)
Ja, pesten/discriminatie is verminderd	4
Ja, houding van kinderen is veranderd	4
Ja, het is even beter geworden, effect daarna weer weg	3
Ja en nee, sommigen vinden van wel, anderen van niet	13
Nee, het was al goed	4
Nee, het is hetzelfde gebleven	11

Op 11 van de 39 speellocaties (28%) waren de leerlingen unaniem van mening dat het project geen noemenswaardig effect had gehad. Op 4 locaties (10%) vonden de jongeren dat een verandering niet nodig was. Op de overige 24 locaties (62%) werd een vorm van effect geconstateerd. Een deel van de leerlingen benoemde de duur van het effect, dat varieerde van enkele dagen tot enkele maanden.

4. Hebben jullie tips voor volgend jaar?

De volgende suggesties werden door de leerlingen gedaan m.b.t. het project:

	aantal scholen (n=39)
Pesten/discriminatie moet harder/erger/realistischer	9
Meer spelers zodat 2e verhaal duidelijker wordt	4
Ook leraren aanspreken	1
Maak een voorstelling met ons	1
Meer aandacht in de klas	3
Vaker voorstelling spelen	2
Geef voorbeeldoplossingen	3
Betere voorbereiding leerlingen	1
Laat pesters asmellash vervangen	2
Jongere spelers	1
Twee versies van het stuk (ook happy end)	1
Gesprek in de klas met pesters/gepesten en acteurs	3
Laat ook zien wat er buiten schooltijd gebeurt	1
Er zijn teveel pestprojecten en het helpt niet	1
Meer humor	3
Niet laten inspringen	1
Doe onzichtbaar theater in de kantine	1
Alle leerlingen van de school moeten voorstelling zien	1
Per school zijn soms meerdere uitspraken gedaan.	

5. Zijn er dingen die de directie moet weten?

Een opsomming van de genoemde thema's, die in de adviezen aan de directie zijn gemeld:

	aantal scholen (n=39)
Leerlingen worden door leerkrachten gediscrimineerd	1
Een jongen/meisje uit de klas wordt bij gesprek gepest	2
Moeilijke klas/toch heel constructief gesprek	1
Groepsleider erg negatief aanwezig (JJl)	1
Onvrede over eten, regels en behandeling (JJl)	1
Geen vertrouwen in vertrouwenspersoon	3
Pesters harder aanpakken (wens leerlingenraad)	1
Faalangstlessen helpen echt	1
Pestproject op hele school	1
Controle is goed, maar vrijheid ook	2
Mentor moet nadrukkelijker welbevinden II checken	1
Rokers niet bij ingang school	1
Gescheiden pauzesboven- en onderbouw	2
Meer veiligheid in technieklokaal	1
WC's weer open tijdens lessen	1

vervolg >

Anoniem melden van pesten mogelijk maken	2
Meer contactmogelijkheden met andere klassen	1
Pesters als groep aanpakken, niet als individuen	1
Mentoren sneller optreden en iedereen gelijk behandelen	1
Leerlingenbemiddeling uitproberen	1
Vertrouwenspersoon op school niet bekend	1
LL weer toelaten bij winkelcentrum - toezicht door volw.	1
Seksuele intimidatie door leerkrachten	2

6. Wat speelt er met pesten?

Op 6 van de 21 scholen waar tijdens de 2e tournee een nagesprek werd gehouden, worden op deze vraag geen noemenswaardige dingen gemeld. In de 15 overige gesprekken komen soms gedetailleerde verhalen naar boven. Het gaat daarbij zowel om het pesten van leerlingen, om uitsluiting/isolatie van sommige klasgenoten en om conflicten die ontaarden in vechtpartijen.

7. Hoe gaan leerkrachten ermee om?

De leerlingen hebben eigenlijk twee klachten:

- leerkrachten grijpen te laat of helemaal niet in
- vertrouwenspersonen zijn niet te vertrouwen (brieven alles door aan ouders of mentoren) of hebben een dusdanige houding dat niemand er heen wil

Tijdens een aantal nagesprekken hebben leerlingen criteria opgesteld voor vertrouwenspersonen, waarbij discretie het belangrijkste thema was.

8. Wat speelt er met discriminatie?

Op 7 van de 21 scholen berichten leerlingen over discriminatie. In de meeste gevallen speelt deze zich voornamelijk buiten de school af. Op twee van de 7 scholen wordt expliciet over incidenten binnen school gesproken.

3.2.5. Adviezen

De adviezen aan de scholen konden in vijf categorieën onderverdeeld worden:

- Aanbeveling om de dialoog met leerlingen (bijv. gezamenlijk regels afspreken) en tussen leerlingen onderling (bijv. peermediation) te bevorderen
- Aanbeveling om extra te investeren in het lerarenteam, zodat onderlinge samenwerking en afstemming, consequente handhaving verbeterd worden en werkdruk en communicatieproblemen verminderd.
- Meer aandacht interculturalisatie: dit thema nadrukkelijker op de agenda

- Meer begeleidende activiteiten: bij het organiseren van een project als Home & Away zou vanuit de school zelf meer moeten worden aangeboden
- Bevestiging van het beleid van de school

3.2.6. Beoordeling van leerkrachten/groepsleiders

Bijna de helft (47%, n=124) van de leerkrachten/groepsleiders (opvallend is het aantal groepsleiders in JJI's dat heeft gereageerd) vindt de voorstelling passen binnen het beleid van de school/instelling cq. een zinvolle activiteit dan wel aansluitend bij de problematiek. Een klein deel (14%, n=124) van de leerkrachten vindt dat het interactieve gedeelte van de voorstelling beter had gekund. Het maakt daarbij geen verschil of het om VMBO, Cluster 4/JJI/Praktijkschool of HAVO/VWO gaat.

Het feit dat 6% (n=124) vindt dat de voorstelling (beter) gelinkt moet worden aan bestaande programma's moet in het licht gezien worden van de veelvuldige reactie dat de lesbrieven niet of veel te laat verspreid werd onder de mentoren. De lesbrieven zijn 2-6 weken vooraf opgestuurd met het uitdrukkelijk verzoek om ze onder de mentoren te verspreiden.

Tenslotte vindt 12% (n=124) dat de leerlingen aan het denken gezet zijn. Dat is een veel lager percentage dan onder de leerlingen, maar aan de leerkrachten zijn ook heel andere vragen gesteld.

Tabel adviezen

	VMBO	C4/JJI/ Praktijk	HAVO/ VWO	MBO	Totaal
Meer dialoog	8	1	2		11
Meer investeren in leerkrachten	3	4			7
Meer aandacht interculturalisatie	2	1	3	1	7
Meer begeleidende activiteiten	2	2	1		5
Bevestiging	6	3			9
Totaal	21	11	6	1	39

Tabel beoordeling van leerkrachten/groepsleiders

	VMBO	C4/JJI/ Praktijk	HAVO/ VWO	MBO	Totaal
Mooie voorstelling	2				2
Twee verhalen door elkaar verwarrend	1	4			5
Anti-model sprak aan - interactieminder/liever anders	6	7	2		15
Interactie puntiger	1	1			2
Zet kinderen aan het denken	5	10		1	16
Sluit goed aan bij beleid school/instelling	11	10	1	1	23
Sluit goed aan bij problematiek	4	3	2		9
Sluit goed aan bij belevingswereld	1	8	1		10
Zinvolle/belangrijke activiteit	10	12	3	1	26
(Beter) linken aan bestaande programma's	6	1	1		8
Effect nog onduidelijk		2			2
Bij voorkeur ander thema	1	3			4
Geen mening/weet niet	1	3			4
Totaal	49	62	10	3	124

3.3. EVALUATIEFORMULIER HOME & AWAY VOOR LEERLINGEN

Naam: _____

School: _____ Klas: _____

Je bent naar de voorstelling Home & Away geweest. De mensen van Formaat, die de voorstelling gemaakt hebben, zijn benieuwd naar jouw mening. Alle informatie van leerlingen komt in het eindverslag van het project, dat in 2008 verschijnt. We vragen je daarom even een paar minuten de tijd te nemen om de volgende vragen te beantwoorden.

1. Kun je in één woord samenvatten wat je van de voorstelling vond die door de acteurs gespeeld werd?

2. Welke van de thema's waar de voorstelling over ging vind jij het belangrijkste? (bijv. pesten, discriminatie, uitsluiting of nog iets anders)

3. Leerlingen hebben voorstellen gedaan en soms ook uitgespeeld. Denk je dat er daardoor op school iets kan veranderen? Kun je uitleggen waarom je dat vindt?

4. Aan het eind van de voorstelling hebben we suggesties uit de zaal genoteerd. Heb jij nog een idee dat toen niet aan bod is geweest? Zo ja, kun je dat hier opschrijven?

5. We willen graag weten of de voorstelling iets uitgehaald heeft. Iemand van Formaat komt over een paar weken op school met leerlingen praten. Wil je daar aan meewerken?

ja / nee (juiste antwoord onderstrepen of omcirkelen)

3.4.

EVALUATIEFORMULIER HOME & AWAY VOOR LEERKRACHTEN

Naam: _____

School: _____ (Mentor van klas: _____)

1. Kunt u in één woord samenvatten wat u van de voorstelling vond die door de acteurs gespeeld werd?

2. Voldeed de voorstelling en het interactieve gedeelte aan uw verwachtingen?
Kunt u kort uitleggen waarom wel/niet?

3. Heeft u voor of na de voorstelling in de klas nog aandacht aan een van de thema's van de voorstelling besteed?
Zo ja, hoe? Zo nee, waarom niet?

4. Wat vond u van de voorafgaande informatie/de lesbrief/de gastlessen die bij het project hoorden?

5. Vindt u Home & Away een zinvol project dat iets toevoegt aan het beleid van de school?
Zo ja, vindt u dat het herhaald moet worden? Zo nee, wat zou er veranderd/verbeterd moeten worden?

Eventuele aanvullende opmerkingen kunt u aan de achterzijde noteren. Dank u voor uw bijdrage aan het project!

4 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

4.1. CONCLUSIES

4.1.1. Methodische constatering

1. Een evaluatietraject van deze omvang (formulieren-nagesprek) levert zowel de aanbieder van de interventie als de school waardevolle informatie op. Dit blijkt uit de terugkoppeling van scholen n.a.v. de uitgebrachte adviezen. De overgrote meerderheid van de scholen was blij met de adviezen en voor sommige scholen was het aanleiding tot het nemen van maatregelen. Een belangrijk deel van de overige scholen beschouwde het advies als een bevestiging van het beleid.
2. Het gebruik van de "optimismescore" als indicator voor de veiligheid van het schoolklimaat is zinvol gebleken. De volgende constatering was opmerkelijk:

De scholen met een gemiddelde score zijn de meest stabiele in de zin van een consistent beleid t.a.v. pesten/discriminatie. Hoe verder de score van het gemiddelde af ligt (zowel naar boven als naar beneden), hoe meer er sprake is van door leerlingen geconstateerde incidenten. Er is één uitzondering op deze regel: Op het Nova College in Spijkenisse is zowel sprake van een veilig schoolklimaat als een hoge score. Een verklaring daarvoor is dat de leerlingen vooral gekeken hebben naar het potentiële effect van Forumtheater. De uitgesplitste score "ja, het heeft effect want je leert ervan" was de op een na hoogste van alle scholen.

De conclusie die je hieruit kunt trekken is dat de optimismescore eigenlijk twee verschillende dingen meet:

- is er sprake van een te verwachten effect van Forumtheater op het schoolklimaat?
- is er überhaupt sprake van een effect van Forumtheater?

Deze effecten hangen in zoverre samen dat de score met de conclusie "je leert ervan" positief correleert met de totaalscore, evenals overig de score met de conclusie "geen effect omdat het probleem onoplosbaar is" - die negatief correleert met de totaalscore.

4.1.2. Effect Forumtheater algemeen

1. Forumtheater op school heeft een effect op de houding van leerlingen t.a.v. het thema/de thema's van de voorstelling. Dit blijkt uit de volgende gegevens:
 - (a) 39,8% van de leerlingen die een antwoord gaf op vraag 3 (n=3591) beantwoordt de vraag of zij denken dat de voorstelling iets op school kan veranderen on-dubbelzinnig met "ja".
 - (b) nog eens 13,7% (n=3591) ziet een mogelijk effect onder bepaalde voorwaarden
 - (c) van de 42,2% (n=3591) die geen effect zien, beantwoordt 6,1% deze vraag negatief omdat er op school helemaal niets hoeft te veranderen - uiteindelijk is maar 36,1% van de leerlingen van mening dat de voorstelling helemaal geen effect heeft of zou kunnen hebben
2. De duur van het effect is maximaal 3 weken. Dit blijkt uit:
 - (a) commentaren van leerlingen in die richting die tijdens de nagesprekken werden geuit
 - (b) het feit dat het Verwey-Jonker Instituut geen effecten heeft gevonden na 4 weken
3. De aard van het effect is vooral een meer prosociale houding, wat ondersteund wordt door:
 - (a) opmerkingen in die richting in de evaluatieformulieren
 - (b) commentaren in die richting tijdens de nagesprekken
4. Forumtheater heeft een potentieel effect op het schoolklimaat onder een aantal voorwaarden:
 - (a) zowel leerlingen als leerkrachten constateren dat een verandering noodzakelijk is
 - (b) eventuele problemen worden niet vooral veroorzaakt door de fysieke omstandigheden, wat meestal gaat over de grootschaligheid van het schoolgebouw
 - (c) de school beschikt over voldoende faciliteiten (m.n. daarvoor bestemde formatie/uren, methodieken)
5. Het effect van Forumtheater wordt versterkt/verlengd door het aanbieden van aanvullende activiteiten cq. het inbedden van de voorstelling in een traject/programma. Daarbij is het wel van belang dat de aandacht mede vanuit de school zelf gebeurt. De combinatie van de voorstellingen met gastlessen van Art. 1/Anti-Discriminatie-

bureaus of HALT-bureaus op zich is nog niet voldoende. Het commitment van met name mentoren speelt een belangrijke rol.

4.1.3. Effect op schoolklimaat

1. Gevoelens van onveiligheid op school bij leerlingen gaan vaak samen met twee fenomenen die elkaar in de hand werken.

Ten eerste hebben veel leerlingen moeite om medeleerlingen aan te spreken op hun gedrag; dat zij dit wel zouden willen blijkt uit de vele inspringreacties in die richting. De poging om het gedrag van de personages Stanley en Leunis te corrigeren was de vaakst voorkomende interventie (36%; n=674). Tegelijkertijd was dit het meest hardnekkige probleem. Het belang van het aanspreken van medeleerlingen bleek ook uit de commentaren in die richting bij vraag 3 van het evaluatieformulier. Het gaat om het merendeel als "Misschien" gecodeerde antwoorden (13,7%; n=3591).

Daarnaast ervaren leerlingen het als een risico om overlastgevend gedrag van medeleerlingen te melden bij de school. Het gevolg is dat conflicten tussen leerlingen kunnen escaleren omdat docenten niet op de hoogte zijn van wat er speelt, en dus ook niet kunnen ingrijpen.

Het risico dat leerlingen ervaren bestaat uit de volgende elementen:

- Risico van verslechtering van de eigen positie binnen de school (als ik het meld, ben ik een verrader of blaas ik het probleem op volgens de rest van de klas)
 - Risico van wraak door medeleerlingen, op of buiten school (als ik het meld, word ik zelf slachtoffer)
 - Risico van onvoldoende capaciteiten van volwassenen en/of het schoolsysteem om problemen op te lossen (als ik het meld, wordt het niets mee gedaan)
2. Veiligheid en de sfeer op school hangen samen met duidelijke en consequente communicatie. De overgrote meerderheid van de leerlingen geeft aan dat ze behoefte hebben aan een duidelijke schoolstructuur en heldere regels, die consequent worden toegepast en dus voor iedereen gelden. Zodra onduidelijk is welke docent waarvoor verantwoordelijk is, of de ene leerling een andere straf krijgt dan een ander voor hetzelfde vergrijp, neemt de onrust en daarmee het overlastgevend gedrag binnen de school toe. Deze dynamiek werd benoemd op grote

en kleine scholen, en zowel bij scholen zonder noemenswaardige problemen als bij scholen waar volgens de leerlingen veel problemen speelden.

3. Meiden zijn over het algemeen optimistischer over de mogelijkheden tot veranderingen van het schoolklimaat dan jongens. Dit verschijnsel zien we landelijk en in alle soorten onderwijs. Meiden dragen over het algemeen ook meer structurele oplossingen aan voor de genoemde problemen dan jongens.
4. Leerlingen van relatief kleine scholen lijken over het algemeen meer tevreden te zijn over hun school dan leerlingen van grote scholen. We kunnen dit niet cijfermatig onderbouwen, maar het verschil in onderwerpen dat op kleine en grote scholen naar boven kwam, wijst duidelijk in deze richting.

Leerlingen van kleine scholen redeneren vaak: er gebeurt hier nooit echt iets ernstigs, want docenten zien alles en grijpen gelijk in. Een ander vaak gehoord argument is: je kent iedereen. De lijnen zijn kort; bij problemen weten leerlingen precies waar ze moeten zijn. Het gevoel van veiligheid en vertrouwen in adequaat ingrijpen door docenten is hierdoor groot. Ook werkt dit volgens de leerlingen preventief op ongewenst gedrag. ("Dat doe je niet, want je wordt toch wel gepakt en dan krijg je die straf van die docent".)

Grote scholen (van meer dan 1000 leerlingen) hebben uiteraard bijbehorende grote gebouwen. Vooral op scholen waarbij nieuwe prestigieuze mega-aula's gebouwd zijn, klagen leerlingen vaak over drukte tijdens de pauzes in de aula en in gangen. De fysieke omvang van de ruimten binnen school en het grote aantal leerlingen maakt het voor docenten erg lastig om toezicht te houden. Leerlingen worden minder goed in de gaten gehouden en dit werkt ongewenst gedrag in de hand. Alleen op enkele grote scholen werd door sommige leerlingen cameratoezicht geopperd om overlastgevend gedrag terug te dringen. Het ging hierbij bijvoorbeeld om diefstal, bedreiging of agressie tegen medeleerlingen. In de beleving van deze leerlingen is cameratoezicht de enige manier om dit soort gedrag te bewijzen en te bestraffen. Docenten zien veel dingen simpelweg niet gebeuren, en dus moeten camera's een deel van die taak overnemen.

4.2. AANBEVELINGEN AAN ONDERWIJS EN ART. 1 – SECTOR

1. Forumtheater werkt - maar alleen als gecombineerde activiteit

Daarmee nemen we de aanbeveling van het Verwey-Jonker Instituut uit 2006 over: een voorstelling moet deel uitmaken van een onderwijsprogramma. Maar op basis van de gegevens uit de evaluatieformulieren en de nagesprekken is ook duidelijk geworden dat Forumtheater wel degelijk een effect heeft op prosociaal gedrag en dat dit effect maximaal 2-3 weken aanhoudt.

2. Leerlingen willen participeren en gehoord worden

Geef leerlingen verantwoordelijkheid! Daar waar leerlingen iets in te brengen hebben is het veiligheidsgevoel en het vertrouwen in oplossingen groter. Vaak is dat op kleinere scholen én als er sprake is van leerlingenmediation en/of een actieve inbreng van leerlingen in het schoolbeleid. Dialoog levert ook leerkrachten wat op, meer vertrouwen leidt tot een meer ontspannen en daardoor veiliger sfeer. Dit geldt ook, of misschien juist vooral, voor het Cluster 4-onderwijs en de JJI's.

3. Meer aandacht voor discriminatie op school

Het feit dat de cast van Home & Away multicultureel was samengesteld, betekende op menige witte school een cultuurshock – voor alle betrokkenen! Juist uit de hoek van de witte scholen kwam de vraag om meer aandacht voor andere culturen. De suggestie om contacten te leggen met vluchtelingen voor gastlessen ondersteunen wij van harte.

4. Vrijwilligheid is de basis van elk project

Scholen die een project als Home & Away programmeren zonder dat daar tijd of ruimte voor is, zouden dat liever niet moeten doen. Veel onduidelijkheid onder de leerlingen (die niet weten waar de voorstelling over gaat) en mentoren (lesbrieven die niet worden doorgespeeld) plus logistieke problemen (afspraken over de speellocatie niet helder) zorgen voor een lage concentratie. Uit de evaluatieformulieren is gebleken dat de meeste leerlingen in dat soort situaties de voorstelling niet waarderen. Het is dan zowel voor Formaat als voor de leerlingen een “moetje” geworden en geen spannende anderhalf uur zoals gelukkig voor de meeste groepen wel.

5. Drama en onderwijs gaan goed samen!

Het lijkt erop alsof het optimisme van leerlingen, nl. dat je ernstige problemen als pesten en discriminatie wel degelijk kan aanpakken, door Forumtheater wordt gestimuleerd. Een Forumvoorstelling geeft een door de school opgezet programma extra vleugels. Elders in Europa wordt onderzocht of Forumtheater cq. Participatief Drama over het algemeen effect heeft op de leermotivatie.

5 GESPEELDE VOORSTELLINGEN

2007

Datum	School/Instelling	Plaats	Aantal VS.	Aantal deeln.
28 januari	Try-out	Rotterdam	1	20
31 januari	Try-out	Rotterdam	1	20
5-7 februari	Het College VOS	Vlaardingen	6	350
12 februari	Accent College Geuzenplein	Vlaardingen	1	73
13-14 februari	De Sprong	Maarsbergen	3	120
19-20 februari	JJI Den Hey-Acker	Breda	4	135
26 februari	JJI Rentray Flevoland	Lelystad	2	60
5 maart	Prof. Gunningschool	Haarlem	2	70
13 maart	ROC De Landstede	Raalte	2	145
19 maart	Bonaventura College	Leiden	2	130
20/21 maart	Vlietland College	Leiden	3	200
21 maart	Da Vinci College ISK	Leiden	1	80
26 maart	JJI De Heuvelrug- Eikenstein	Zeist	2	92
27 maart	JJI De Sprengen	Zutphen	2	70
2 april	Mulock 2000	Amersfoort	2	48
3 april	Zuiderpark College	Rotterdam	2	90
4 april	JJI De Heuvelrug - Lindenhorst	Zeist	1	36
10 april	RSG Tromp Meesters	Steenwijk	1	45
11 april	Assink Lyceum	Haaksbergen	1	55
16-17 april	Alfa College	Hardenberg	4	240
18 april	JJI De Heuvelrug - Overberg	Overberg	2	66
23 april	De Waerdenborch	Goor	2	110
24 april	PC Hoofcollege	Leiderdorp	2	60
25 april	Accent College W. de Zwijger	Vlaardingen	2	108
14 mei	Accent College Kastanjedal	Maassluis	2	130
15-16 mei	Accent Gr. van Prinsterer	Vlaardingen	4	240
21-22 mei	St. Jozef MAVO	Vlaardingen	3	180
23 mei	SG Reggesteyn	Nijverdal	2	150
6 juni	JJI Rentray Flevoland	Lelystad	3	90
9-10 oktober	Assink Lyceum	Haaksbergen	3	140
10 oktober	Stichting Haaksbergen Anders	Haaksbergen	1	50
29-30 oktober	De Waerdenborch	Holtten	4	296
5-6 november	IJssel College	Capelle a/d IJssel	4	190
12-13 nov.	De Ring van Putten	Spijkensisse	4	238
14 november	TS Middelharnis	Middelharnis	2	78
26 november	Nova College Ch. de Foucauld	Spijkensisse	2	77
27 november	Wolfert Dalton College	Bergschenhoek	2	116
3-4 december	Penta College Angelus Merula	Spijkensisse	4	249
18-19 dec.	Twents Carmelcollege Thijlaan	Oldenzaal	4	286

2008

Datum	School/Instelling	Plaats	Aantal VS.	Aantal deeln.
9 januari	Werkplaats voor participatief Drama	Rotterdam	1	80
21-23 januari	Kaj Munk College	Hoofddorp	6	306
4-5 februari	Fioretti College	Lisse	4	221
11 februari	De Lasenberg	Soest	1	20
11 februari	Arkemeyde	Soest	1	20
12 februari	De Korenaer	Eindhoven	2	44
19-20 februari	Vlietland College	Leiden	3	180
26 februari	JJI Het Poortje - De Veenpoort	Veenhuizen	2	44
27 februari	JJI Het Poortje - De Waterpoort	Groningen	2	42
3 maart	Beukenrode Onderwijs	Doorn	2	73
4 maart	Korczakschool	Middelburg	2	25
11 maart	Het College VOS	Vlaardingen	2	88
17 maart	Accent College Kastanjedal	Maassluis	2	116
18-19 maart	Da Vinci College - Leonardo	Leiden	4	174
28 maart	International Community Arts Festival	Rotterdam	1	80
1-2 april	Accent College Geuzenplein	Vlaardingen	3	128
15 april	De Faam	Zaandam	1	39
16 april	Wellant College	Oegstgeest	2	85
21-22 april	St. Jozef MAVO	Vlaardingen	4	195
23 april	Accent College W. de Zwijger	Vlaardingen	2	81
19 mei	VSO De Pels	Utrecht	1	37
20 mei	Altra College	Krommenie	2	38
26-27 mei	Koningin Wilhelmina College	Culemborg	4	182

2009

9 februari	Altra College	Krommenie	2	59
11-12 februari	Pameijer	Rotterdam	2	120
24 februari	De Faam	Zaandam	1	49
2 maart	Wellant College	oegstgeest	2	72
3-4 maart	Ring van Putten	Spijkenisse	4	216
9 maart	RSG Tromp Meesters	Steenwijk	2	57
17 maart	Radar	Arnhem	2	72
23-24 maart	Kaj Munk	Hoofddorp	3	203
25 maart	Lentiz College	Maassluis	2	89
30-31 maart	Penta College	Spijkenisse	3	174
31 maart	Nova College	Spijkenisse	1	62
1 april	Penta College	Spijkenisse	2	108
6 april	Beukenrode	Doorn	2	87
7-8 april	Zoetermeer	Zoetermeer	4	329
20-21 april	Koningin Wilhelmina College	Culemborg	4	240
22 april	De Radar	Arnhem	2	80

Totaal**187****9.248**

6

LITERATUURLIJST

Allen G./Allen, I./Dalrymple, L.

(1999): Ideology, Practice and Evaluation: developing the effectiveness of Theatre in Education, Research in Drama Education Vol. 4 (1), p. 21-36.

Dalrymple, L./ du Toit, M.K.

(1993): The Evaluation of a Drama Approach to AIDS Education, Educational Psychology Vol. 13 (2) pp. 147-154

Dalrymple, L.

(2006): Has it Made a Difference? Understanding and Measuring the Impact of Applied Theatre with young people in the South African Context. Research in Drama Education 11(2), p. 201-218.

Déković, M./Rutten, E./Stams, G.J.

(2002): Forum Theatre and Moral Development: a Research Design. (Dutch title translated into English for this bibliography list) University of Amsterdam (unpublished)

Formaat

(2004): "Dit doet me denken aan thuis": Forumtheater met een bijzondere doelgroep. Rotterdam: projectverslag (te downloaden van www.formaat.org).

Mak, J./Steketee, M./Tan, S.

(2006): Vier je mee...? Forumtheater als bijdrage aan de morele ontwikkeling van jongeren. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (te downloaden van www.formaat.org)

Österlind, E.

(2008): Evaluation of Theatre Projects for Social Change - When, How and Why? Paper for the International Applied Drama Conference, Exeter

Rutten, E./Stams, G.J./Vloet, L./Déković, M.

(2003): Jeugdsport & Morele Socialisatie: Haalbaarheidsstudie naar een interventie met behulp van forumtheater

7 PROJECTTEAM HOME & AWAY

REGIE

Luc Opdebeeck, Adrian Jackson

SCRIPT

Adrian Jackson, vertaling Ronald Matthijssen

SPEL

Attila Bellus, Karen Bevers, Michiel Blankwaardt, Esther Bolte,
Bart Broekhuijsen, Maarten Hutten, Tamar Kemperman,
Jennyfer Martis, Dionisio Matias, Santino Meiland, Mara Michon,
Remses Rafaëla, Elvin Rigters, Ilse Stijntjes, Vincent van der Velden,
Annelies van der Vecht

JOKERS

Karen Bevers, Esther Bolte, Tamar Kemperman

STAGEMANAGEMENT

Thomas Brand, Claudia Copier

VORMGEVING

Mariëlle Verdijk

GELUID

Giovanni Tradardi

ONDERZOEK EN RAPPORTAGE

Karen Bevers, Ronald Matthijssen

METHODISCHE LEIDING

Luc Opdebeeck

PROJECTONDERSTEUNING

Coosje van Bruggen, Bas Schrurs

ZAKELIJKE LEIDING

Irma Hazeleger

PROJECTONTWIKKELING

Ronald Matthijssen

HOME & AWAY WERD MOGELIJK GEMAAKT MET STEUN VAN:

Het VSBfonds, de Stichting Kinderpostzegels Nederland, Shell Cares, FondsDBL, het Elise Mathilde Fonds, de Gravin van Bylandtstichting, het Skanfonds, Art. 1 Overijssel, Fonds 1818, RADAR en de gemeenten Spijkenisse, Haarlemmermeer, Oldenzaal, Vlaardingenv, Maassluis, Leiden, Lansingerland, Capelle a/d IJssel.

